

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ УЯВЛЕНЬ
ПРО ОБ'ЄКТИ ТА ЯВИЩА НАВКОЛИШНЬОЇ ДІЙСНОСТІ»**

Виконала: здобувачка другого
(магістерського) рівня вищої освіти
PO1-M22 групи
спеціальності 013 Початкова освіта
Головка Тетяна Русланівна

Керівник:
Мартіна Олеся Володимирівна
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії та методик
початкової освіти

Рецензент:
Гордійчук Мар'яна Сидорівна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та методик
дошкільної освіти

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ УЯВЛЕНЬ ПРО ОБ’ЄКТИ ТА ЯВИЩА НАВКОЛИШНЬОЇ ДІЙСНОСТІ	8
1.1. Аналіз проблеми формування в молодших школярів уявлень про об’єкти та явища навколишньої дійсності в науковій літературі	8
1.2. Сутнісна характеристика процесу формування в молодших школярів уявлень про об’єкти та явища навколишнього світу	23
1.3. Упровадження методу комунікативної діяльності в навчанні	39
РОЗДІЛ 2. ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПРО ОБ’ЄКТИ ТА ЯВИЩА НАВКОЛИШНЬОЇ ДІЙСНОСТІ	46
2.1. Створення системи інтегрованих уроків, які забезпечують формування цілісних уявлень про об’єкти та явища навколишньої дійсності.....	46
2.2. Стимулювання емоційно-ціннісного ставлення учнів до навколишньої дійсності шляхом створення відповідних освітніх ситуацій	51
2.3. Стан сформованості в учнів початкових класів уявлень про об’єкти та явища навколишньої дійсності	56
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72

ВСТУП

Актуальність дослідження. Пізнання людиною навколишнього світу починається з її народження й триває все життя, але цілеспрямованого характеру набуває в цілісному педагогічному процесі. Проблема світосприйняття має важливе значення для педагогіки, оскільки ставить перед собою мету формування й розвитку в учнів конкретних уявлень і вмінь, загального розуміння світу природи, суспільства й самої людини, яка живе в цьому світі.

Результатом процесу навчання є формування знань, які відображають властивості навколишнього світу, необхідні для практичної й пізнавальної діяльності людини. У педагогіці однією з основних форм знань вважається поняття. Однак відзначимо, що більшість понять, які формуються під час вивчення різноманітних навчальних дисциплін, можуть бути засвоєні тільки за умови їх спадковості та єдності з уявленнями.

Під уявленнями розуміють повні, узагальнені образи відображення об'єктів та явищ навколишньої дійсності різних ступенів складності. Зміст багатьох навчальних предметів вимагає формування уявлень пам'яті (зоровий образ, уявна картина об'єкта, явища), на основі яких повинні створюватися уявлення. Процес їхнього формування має дидактичний характер, оскільки передбачає вибір оптимальної системи методів, прийомів і форм навчання, які зумовлюють досягнення більш високих освітніх результатів у цілісному педагогічному процесі.

Численні проблеми в педагогічному процесі закладу загальної середньої освіти зумовлені тим, що викладання різних навчальних дисциплін усе ще характеризується надмірною абстрактністю й схематизмом. Причини цього явища слід шукати в тому, що вчитель часто марно намагається оперувати логічними поняттями, навіть тоді, коли розуміє їхню недостатність. Педагоги нерідко стають сумними свідками того, як під їхнім впливом згасають виниклі

в учнів уявлення, пригнічені логікою викладеного матеріалу. Ми вважаємо, що уявлення як найважливіший етап у формуванні понять виступають водночас основним компонентом та однією з передумов ефективного створення цілісної системи знань учнів.

Утворення уявлень значно розширює можливості орієнтації дитини в просторі й часі, звільнює її дії від обмеженості безпосередньою ситуацією, відкриває шлях до певної свободи дій. Посилення уваги до розв'язання проблеми формування уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності, на нашу думку, сприятиме подоланню суперечностей між інформаційно-словесним способом освіти й необхідністю всебічного розвитку особистості, що є однією із сторін гуманізації сучасної освіти.

Теоретико-методологічні основи розв'язання цієї проблеми закладено в роботах класиків педагогічної науки Й.Г. Песталоцці, Я.А. Коменського, Й. Гербарта, К.Д. Ушинського, П.П. Блонського, Л.В. Занкова, Ю.К. Бабанського, В.О. Сухомлинського та ін.

Низка робіт присвячена процесу формуванню конкретних прийомів створення уявлень: Н.Д. Мацько (формування просторових уявлень), Л.А. Шрагіної (формування вербальних образів), М.В. Гамезо (формування топографічних уявлень), С.Ю. Дітькова (формування художньо-образних уявлень), А.Г. Івершина (формування проектно-художніх уявлень), А.З. Редько, О.М. Денисюк (формування уявлень з історії), Л.І. Редькіна (формування народознавчих уявлень), Л.П. Ходанич (формування уявлень про ментальне), В.В. Демиденко (формування світоглядних уявлень), Г.О. Фрейман (формування уявлень про загальнолюдські цінності).

Основоположними для нашого дослідження стали висновки про те, що процес формування уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності є різновидом пізнавального процесу, який протікає в спеціальних умовах. Слід підкреслити, що перетворення об'єкта в його суб'єктивну форму – уявлення – відбувається в діяльності, і саме діяльність є найбільш ефективним шляхом розвитку школяра. Необхідно мати на увазі, що діяльність у педагогіці – не

заміна систематичної наукової освіти, а засіб досягнення освітніх і виховних цілей.

Становлення діяльнісного підходу найбільше пов'язане з культурно-історичною концепцією Л.С. Виготського й розробками в галузі теорії діяльності М.С. Кагана, Г.С. Костюка та ін.

Аналіз літератури з проблем психології молодшого школяра (роботи Л.С. Виготського, Д.Б. Ельконіна, Т.В. Драгунової, Л.І. Божович, Л.С. Славіної) дозволяють зробити висновок, що молодший шкільний вік – синтетивний період, що вважають базовим у процесі формування уявлень.

Актуальність питання формування уявлень у цілісному педагогічному процесі й недостатня розробленість цієї проблеми зумовили вибір теми наукового дослідження: **«Формування в учнів початкових класів уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності»**.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні дидактичних умов формування в учнів початкових класів уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності на уроках української мови.

Відповідно до мети було визначено **основні завдання дослідження**:

1. Здійснити аналіз проблеми формування в молодших школярів уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності в науковій літературі.
2. Розкрити сутність і зміст процесу формування уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності молодших школярів, визначити його роль і місце в навчально-пізнавальній діяльності початкової школи.
3. Дослідити стан сформованості в учнів початкових класів уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності на уроках української мови.
4. Обґрунтувати дидактичні умови формування в молодших школярів уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності на уроках української мови.

Об'єкт дослідження – процес формування в молодших школярів уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності на уроках української мови.

Предмет дослідження – дидактичні умови формування в учнів початкових класів уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності на уроках української мови.

Гіпотеза дослідження: рівень розвитку в учнів початкових класів уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності на уроках української мови досягається за умови:

а) урахування психологічних чинників, від яких залежать результати процесу формування в учнів початкових класів уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності на уроках української мови;

б) усвідомлення статусної ролі мовлення для подальшої успішної життєдіяльності школярів;

в) засвоєння мовленнєвих жанрів, мовних кліше, характерних для конкретних соціальних ролей;

г) готовності вчителя початкових класів до системного впровадження компетентнісного підходу, інноваційних технологій, методів і прийомів, які забезпечують діяльнісний результат неперервної мовної освіти;

г) системного формування в учнів ставлення до всього, що їх оточує (предмети, явища, події, вчинки тощо).

Для розв'язання поставлених завдань у роботі використано такі **методи дослідження:** *теоретичні* – аналіз філософської, психолого-педагогічної, соціологічної, літературознавчої й методичної літератури з проблеми дослідження; державних документів, що регулюють процес літературної освіти в Україні; аналіз чинних програм, шкільних підручників, методичних посібників; *емпіричні* – спостереження за освітнім процесом, аналіз усних і письмових робіт молодших школярів, констатувальний та формувальний етапи експерименту.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що на основі отриманих нових знань з проблеми формування уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності на уроках української мови теоретично обґрунтовано

положення, які дозволяють збагатити наукові уявлення про цілі, зміст і механізми цього процесу в освітній діяльності початкової школи.

Практичне застосування. Сформульовані в дослідженні положення й висновки можуть бути використані у закладах загальної середньої освіти під час проходження педагогічної практики здобувачів вищої освіти.

Експериментальна база дослідження. Експериментальну роботу проводили серед учнів початкових класів Свіршковецького ліцею Чемеровецької селищної ради Хмельницької області.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Участь у науково-практичних студентських конференціях; публікація тез доповідей у збірнику матеріалів наукових досліджень студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Апробація матеріалів наукового дослідження частково впроваджувалася під час проходження педагогічної практики.

Звіт про стан виконання дипломної роботи заслуховувався на засіданні кафедри теорії та методик початкової освіти.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

В аспекті гуманізації освіти основним завданням сучасної школи й школи найближчого майбутнього є пошук практичних і найкоротших шляхів подолання відриву між унікальним сприйняттям навколишньої дійсності кожним учнем і формованою системою суворого регламентування й абстрактних понять. Як свідчить наше дослідження, одним із таких шляхів може стати виявлення резервів процесу формування уявлень з метою підвищення його ефективності.

Проведене нами дослідження дозволило сформулювати такі висновки: У кваліфікаційній роботі наведено теоретичне обґрунтування проблеми формування в учнів початкових класів уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності, що полягає в теоретичному обґрунтуванні дидактичних умов формування уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності у молодших школярів у навчально-пізнавальній діяльності початкової школи.

Змістовний аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що сутність процесу формування уявлень полягає в переході об'єкта навколишньої дійсності в галузь знань учня й подальше вираження уявлення в різноманітних видах діяльності, а також свідчить про наявність емоційного забарвлення цього процесу, від характеру якого прямо залежить якість і характер створюваних уявлень. Під уявленням ми розуміємо наочний образ об'єкта чи явища, який виникає у свідомості людини без їх безпосереднього сприйняття й виступає як елемент системи знань про навколишню дійсність.

Як показало наше дослідження, найбільш доцільним для ефективного розв'язання проблеми формування уявлень є діяльнісний підхід. Виходячи з положення про те, що діяльність забезпечує зв'язок між об'єктом і уявленням про нього, у процесі формування уявлень можна виділити чотири основних компоненти: суб'єкт, який направляє свою активність на об'єкт, сама активність, яка виражається в тій чи іншій діяльності, необхідній для

оволодіння об'єктом, і результат цього процесу – уявлення. Провідним в аспекті формування уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності є: діяльність сприйняття, діяльність уявлення, практично-предметна діяльність.

У цілому, проведене дослідження дозволило визначити формування уявлень як процес, спрямований на формування системи знань учнів, нерозривно пов'язаний з їхньою емоційною й діяльнісною сферою, ефективність якого забезпечується навчально-пізнавальною діяльністю початкової школи.

Ефективність процесу формування уявлень залежить від певних дидактичних умов. Першою умовою було визначено створення системи інтегрованих уроків, які забезпечують формування цілісних уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності. За цих умов до інтегрованих уроків було висунуто такі дидактичні вимоги: чітке визначення процесу формування уявлень як одної з освітніх цілей уроку; побудова пізнавальних завдань переважно на міждисциплінарній, інтегративній основі; визначення структури уроку, яка повинна узгоджуватися з логікою процесу формування уявлень; розвиток пізнавальної установки особистості на створення цілісних уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності, що ґрунтуються на комплексному підході до їх формування; включення учнів у різноманітні види діяльності, у ході яких відбувається формування уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності й стимулювання емоційно-ціннісного ставлення до них; систематичний контроль за якістю формування уявлень, забезпечення зворотного зв'язку, що дозволяє педагогові впливати на хід навчального процесу, керувати процесом формування уявлень і корегувати його.

Було визначено такі шляхи оптимізації інтегрованих уроків, спрямованих на формування уявлень, як вибір оптимальних у плані формування уявлень методів і прийомів навчання, орієнтування на розвиток інтелектуально-практичних умінь, що дозволяють розглянути досліджувані явища з різних сторін і сприяють формуванню уявлень; систематична активізація й збагачення наявної в учнів бази уявлень за рахунок розробки й

використання засобів наочності, що ґрунтуються на творчості учнів; використання на уроках інтегрованих вправ, завдань творчого характеру. У дослідженні обґрунтовано необхідність стимулювання емоційно-ціннісного ставлення учнів до навколишньої дійсності, що є другою дидактичною умовою формування уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності.

Під емоційно-ціннісним ставленням до навколишньої дійсності ми розуміємо здатність емоційно реагувати, тонко відчувати, розуміти красу й правильно оцінювати суттєві ознаки й відносини об'єктів та явищ навколишньої дійсності, бажання гармонізувати свої відносини з навколишнім середовищем. Реалізація цієї умови здійснюється шляхом створення реальних пізнавальних проблемних ситуацій (у процесі порівняння досліджуваних об'єктів та явищ, у процесі виявлення суттєвих ознак досліджуваного об'єкта, у процесі встановлення причинно-наслідкової залежності досліджуваного явища); освітніх ситуацій, у яких навмисне відбувалось загострення естетичного почуття учнів (шляхом їх включення в різноманітні види естетичної діяльності, шляхом використання в процесі навчання творів фольклору, вивчення культурних традицій народу); ситуацій емпатії до об'єктів навколишньої дійсності, що пізнаються. Організуючи й контролюючи хід освітньої ситуації, слід враховувати такі дидактичні вимоги, як цілеспрямованість, емоційність, насиченість навчальними діями.

Ґрунтуючись на положенні про те, що ефективність процесу формування уявлень забезпечується єдністю урочної й позаурочної діяльності загальноосвітньої школи, ми зробили акцент на включенні в позаурочну діяльність з учнями сукупності форм і методів роботи, максимально орієнтованих на формування уявлень про навколишню дійсність. При цьому, форми позаурочної роботи ми розглядали як засоби практичного здійснення цілей, завдань і змісту роботи з формування у школярів цілісної системи уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності відповідно до принципів творчої діяльності й самодіяльності, гуманізму, урахування вікових та індивідуальних особливостей. Найбільш доцільними в плані формування

уявлень було визначено такі форми позаурочної діяльності учнів, як гурткова діяльність, екскурсії, фенологічні спостереження, предметні тижні.

В основу розробки дидактичних умов було покладено концептуальні положення нашого дослідження, які визначають формування уявлень як процес, спрямований на формування системи знань учнів, нерозривно пов'язаний з їхньою емоційною й діяльнісною сферою, ефективність якого забезпечується цілісністю освітнього процесу закладу загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балашова С.І. Спостереження за природою як засіб екологічного виховання молодших школярів. *Початкова школа*. 2015. № 3. С. 19–21.
2. Бедіна К.С., Пісна В.В. Природа – окраса і чинник життя. *Дошкільне виховання*. 2013. №5. С. 29–34.
3. Березовський І.І. Українські народні загадки. Загадки. Київ : 2013. 250 с.
4. Бикова Н.О. Формування ключових компетентностей молодших школярів в процесі навчання природознавства. *Початкова освіта*, 4, 2017. С. 23–27.
5. Буряк О.В. Використання інтерактивних технологій для формування уявлень про природу учнів початкових класів. *Педагогічний альманах*, 29, 2018. С. 42–47.
6. Василенко Л.М. Особливості використання інтерактивних методів навчання природознавства в початкових класах. *Наукові записки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія : Педагогічні науки, 136, 2016. С. 45–49.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови. [Укл. і гол. ред. В.Т. Бусел]. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2013. 1440 с.
8. Височа Л.М. Методика викладання природознавства: курс лекцій. *Навчально-методичний посібник для студентів ОКР «Бакалавр» галузі знань 0101 Педагогічна освіта напряму підготовки : 6.010102 Початкова освіта*. Івано-Франківськ : НАІР, 2014. 170 с.
9. Волощук Т.І. Формування уявлень про об'єкти та явища природи учнями молодших класів засобами інтерактивного навчання. *Початкова школа*, 4, 2017. С. 31–36.
10. Воронцова Т.В., Пономаренко В.С. та інші. *Навчально-методичний посібник «Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу»*. Київ : Видавництво «Алатон», 2019. 128 с.

11. Гільберг Т.Г. Навчально-методичний посібник. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1-2 кл. закладів загально середньої освіти на засадах компетентнісного підходу. Київ : Генеза, 2019. 256 с.
12. Глухова Н.І. Емоційне спілкування дитини з природою як умова творчого осягнення світу. *Дошкільне виховання*. 2013. № 10. С. 8–11.
13. Гончаренко С.В. Застосування інтерактивних методів навчання для формування уявлень молодших школярів про об'єкти та явища природи. *Педагогіка і психологія*, 3 (93), 2016. С. 62–67.
14. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 2013. 374 с.
15. Гусєва С.О. Компетентнісний підхід до формування уявлень про об'єкти та явища природи учням початкової школи. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 4: Педагогіка і психологія*. № 6 (84), 2018. С. 15–21.
16. Гуцал Т.М. Педагогічні умови формування у молодших школярів уявлень про об'єкти і явища природи. *Педагогіка та психологія*, 3 (52), 2014. С. 32–38.
17. Дзюба Т.М. Формування пізнавального інтересу учнів до предметів природного циклу в початковій школі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Педагогіка. Соціальна робота*, 48, 2019. С. 69–75.
18. Державний стандарт початкової освіти. (Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87). URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartupochatkovoyi-osviti>
19. Довгаль І.В. Використання інтерактивних методів навчання природознавства в початковій школі. *Початкова школа*, 10, 2019. С. 27–30.
20. Дубровіна О.В. Формування уявлень учнів про природу засобами навчання природознавства в початковій школі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Педагогіка»*, 36, 2015. С. 79–84.

21. Дяченко Т.І. Ставлення до природи у дітей східних слов'ян. *Шлях освіти*. 2013. №3. С. 49–53.
22. Екологія: Я пізнаю світ: Дит. енциклопедія. [Авт.-упор. О.Є. Чижевський]. Київ : Школа, 2014. 414 с.
23. Єлманова С.В. Природопізнавальна діяльність як засіб підготовки дітей до школи. *Наукові записки. Випуск 52. Частина 2. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. 2013. С. 79–80.
24. Заєць О.О. Використання інтерактивних методів на уроках природознавства для формування уявлень учнів про природу. *Початкова школа*, 8, 2015. С. 22–27.
25. Зайченко І.В. Педагогіка: Навч. посіб. для студ. вищих пед. закладів. Чернігів : 2013. 528 с.
26. Зайченко О.М. Інтегрований підхід до вивчення природознавства в початкових класах. *Педагогіка та психологія*, 1 (58), 2016. С. 41–47.
27. Ільченко В.Р. Дидактичні засади інтеграції змісту природничо наукової шкільної освіти з погляду продуктивного навчання. *Педагогіка і психологія*. 2013. №2. С. 5–12.
28. Інновації в методиці викладання початкового курсу природознавства: навч. метод, посіб. [укладачі О.О. Ліннік, Н.І. Черв'якова]. Луганськ : Альма-матер, 2016. 85 с.
29. Коваль Н.В. Розвиток критичного мислення учнів на уроках природознавства з використанням інтерактивних методів. *Науковий вісник Педагогічної академії Української Греко-Католицької Церкви*, 2, 2018. С. 132–139.
30. Колісник Н.В. Методика використання проектної діяльності у навчанні природознавства молодших школярів. *Початкова школа*, 7, 2017. С. 18–22.
31. Кондратюк О.М. Застосування інтерактивних методів на уроках природознавства в початкових класах. *Педагогіка формування творчої особистості учнів і студентів*, 34, 2018. С. 35–40.

32. Кузьмінська О.В. Формування уявлень про об'єкти та явища природи учнями початкової школи засобами інтерактивного навчання. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*, 99 (2), 2019. С. 81–87.
33. Концепція «Нова українська школа». URL: <http://nus.org.ua>
34. Крамаренко А.М. Сучасні технології ознайомлення молодших школярів з об'єктами природи: навч. посіб. Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2013. 354 с.
35. Кукалець М.В. Методика викладання природознавства у початковій школі: навчально-методичний посібник за модульно-рейтинговою системою навчання студентів спеціальності «Початкова освіта»: Навч. посібник. Львів : «Новий світ 2000», 2014. 223 с.
36. Литвин В.О. Використання проектної діяльності для формування уявлень молодших школярів про об'єкти та явища природи. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 4: Педагогіка і психологія*. № 17 (22), 2016. С. 60–65.
37. Лозниця В.С. Психологія і педагогіка: основні положення: Навч. посіб. Київ : Екс. Об., 2013. 304 с.
38. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання. Харків : «ОВС», 2013. 400 с.
39. Мажник Н.А., Сасіна Л.О. Психологія і педагогіка: Навч. посіб. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2013. 204 с.
40. Максименко Т.О. Формування пізнавальних інтересів учнів на уроках природознавства в початкових класах. *Педагогіка та психологія*, 1 (113), 2018. С. 27–32.
41. Мантула Т.І. Інтегроване викладання та міжпредметні зв'язки в історичному аспекті та сьогодні. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2015. Випуск 21. С. 95–99.
42. Мартиненко С.М., Хорунжі Л.Л. Загальна педагогіка: Навч. посіб. Київ : МАУП, 2013. 176 с.

43. Методичні рекомендації щодо організації освітнього простору Нової української школи (затверджено наказом МОН від 23.03.2018 № 283). Режим доступу: <https://cutt.ly/eZg2hd>
44. Нестеренко Т.С. Організація вивчення природознавства засобами інтерактивної діяльності в початкових класах. *Початкова школа*, 5, 2017. С. 33–36.
45. Пинзеник М. Методика викладання дисциплін природознавчого циклу: навчально-методичний посібник. Міністерство освіти і науки України, Мукачівський державний університет. Київ : Кондор, 2018. 118 с.
46. Подмазін С.І. Оптимізація сприйняття. *Психолог*. 2014. №21–22. 44 с.
47. Попова Н.І. Формування уявлень учнів про природу через використання інтерактивних методів. *Педагогіка та психологія*, 1 (50), 2015. С. 37–42.
48. Рибалко Т.Г. Методика впровадження інтерактивних форм навчання природознавства в початкових класах. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 13: Педагогічні науки. Соціальна педагогіка. Спеціальна педагогіка*, 31 (46), 2019. С. 109–113.
49. Сидоренко Н.О. Використання інтерактивних методів навчання для формування уявлень учнів про природу. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 4: Педагогіка і психологія*. № 15 (18), 2016. С. 71–76.
50. Таємниці віків. Українські народні думи, легенди, перекази, пісні, казки...: *Навч. посіб. (сер. «Шкільна бібліотека»)* [Упоряд. О.Г. Мукомела]. Київ : Грамота, 2013. 511 с.
51. Тарасенко Г.С. Паросток. Методика гуманістичного виховання молодших школярів засобами природи. 1-4 класи. Посібник для вчителя. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2013. 144 с.
52. Типова освітня програма під керівництвом О.Я. Савченко; <https://mon.gov.ua>.
53. Типова освітня програма під керівництвом Р.Б. Шияна. <https://mon.gov.ua>.

54. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти. *Початкова школа*. Київ : ТД «Освіта-Центр, 2018. 80 с.
55. Ткаченко В.Г. Практичний досвід використання інтерактивних методів на уроках природознавства в початкових класах. *Початкова школа*, 6, 2017. С. 27–30.
56. Ушакова І.С. Формування пізнавальної активності учнів засобами інтерактивного навчання природознавства. *Початкова школа*, 9, 2018. С. 18–22.
57. Федорова О.М. Вплив інтерактивних методів навчання на формування уявлень учнів про об'єкти та явища природи. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Педагогіка»*, 37, 2015. С. 53–57.
58. Царик О.В. Особливості використання інтерактивних методів на уроках природознавства в початкових класах. *Початкова школа*, 12, 2018. С. 25–29.
59. Чекмарьова В.О. Застосування інтерактивних методів навчання для формування уявлень молодших школярів про об'єкти та явища природи. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 4: Педагогіка і психологія*. № 17 (22), 2016. С. 76–81.
60. Шевченко Г.П. Використання інтерактивних методів навчання на уроках природознавства в початкових класах. *Початкова школа*, 1, 2019. С. 20–24.
61. Шевчук К.Д. Диференціація та інтеграція в змісті освіти. *Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія: зб. наук. праць*. Чернівці : 2013. Вип. 179. С. 197–201.
62. Шевчук К.Д. Значення екологічного виховання в навчальному процесі початкової школи «Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні. Матеріали III Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (м. Сімферополь, 26 квітня 2013р.): у 4 частинах. Д: ТОВ «Інновація», 2013. Ч.1. С. 117–119.
63. Шевчук К.Д., Іванчук М.Г. Методика викладання природознавства в початкових класах. *Навчальний посібник*. Чернівці : Рута. 2014. 101 с.

64. Шевчук К.Д., Дубоделова С.І. Роль позаурочної роботи в процесі оволодіння учнями знань про природу. *Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наукових праць. Вип. 465. Педагогіка та психологія.* Чернівці : Рута, 2015. С. 90–95.
65. Шевчук Т.О. Організація інтерактивних занять з природознавства в початкових класах. *Початкова школа*, 3, 2017. С. 14–18.
66. Шуст О.В. Формування уявлень про об'єкти та явища природи засобами інтерактивного навчання. *Педагогіка та психологія*, 2 (51), 2015. С. 41–46.
67. Щербань Л.П. Використання інтерактивних методів на уроках природознавства для формування уявлень учнів. *Початкова школа*, 11, 2018. С. 22–26.
68. Юрченко Н.В. Застосування інтерактивних методів навчання природознавства в початковій школі. *Педагогіка і психологія*, 2 (95), 2016. С. 45–50.
69. Яцишин О.І. Методика впровадження інтерактивних методів на уроках природознавства в початковій школі. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 13: Педагогічні науки. Соціальна педагогіка. Спеціальна педагогіка*, 31 (46), 2017. С. 98–103.
70. Яцків О.Л. Формування пізнавальної активності молодших школярів на уроках природознавства. *Початкова школа*, 5, 2019. С. 15–19.